

ANTİK ÇAĞIN TEHLİKELİ YÖNETİMİNDEN GÜNÜMÜZÜN VAZGEÇİLMEZ REJİMİNE: DEMOKRASİ

*FROM THE DANGEROUS MANAGEMENT OF THE ANCIENT AGES TO TODAY'S ESSENTIAL REGIME:
DEMOCRACY*

Abdolvahap AKINCI¹, Emrullah Mert KOYUNCU²

1. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi,
abdolvahap.akinci@kocaeli.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-9973-1118>
2. Bağımsız Araştırmacı,
emrullah.mert.koyuncu.mk@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2494-6864>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Apply Date
31.07.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
26.11.2022

DOI
10.20875/makusobed.1151510

Öz

Günümüzde demokrasi denildiğinde, bir yönetim biçimi olmaktan ziyade, insan için en doğru, en iyi ve vazgeçilmez hatta ve hatta kutsal olan bir şey olarak anlaşılabilir. Hâlbuki tarihin farklı dönemlerinde demokrasi kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir. Demokrasi kavramı doğduğu Antik Yunan'da Aristoteles ve Platon tarafından tehlikeli, sakıncalı veya doğru olandan bozulmuş bir yönetim biçimi olarak görülmüştür. 19. yüzyıl sırasında demokrasinin farklı çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkları göz önünde bulundururken acaba o günün demokrasisi ile bugünün demokrasisi aynı şey mi sorusu akla geliyor. Bu çalışmada Antik dönem demokrasisi ile modern dönem demokrasisi kıyaslanarak, karşılaştırmalı bir analiz yapılarak, demokrasi kavramının zaman içinde değişimi irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Platon, Aristoteles, Liberal Demokrasi.

Abstract

When we talk about democracy today; rather than a form of government, it is considered to be the most righteous, indispensable, and even sacred concept. However, the concept of democracy has had different meanings throughout history. The concept of democracy was considered as a dangerous, unfavourable, and corrupted form of government by Aristoteles and Platon in its place of birth, Ancient Greek. Different types of democracy emerged after the 19th century. When these differences are considered, the question "Is democracy then and democracy now similar" comes to mind. In this study, comparisons have been made between ancient and modern democracy. By making a comparative analysis, the change in the concept of democracy has been tried to be examined.

Keywords: Democracy, Plato, Aristotle, Liberal Democracy.

Bu makaleye atf yapmak için:

Akinci, A. ve Koyuncu, E.M. (2023). Antik çağın tehlikeli yönetiminden günümüzün vazgeçilmez rejimine: Demokrasi. *MAKU SOBED*, (37), 1-16. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1151510>

EXTENDED SUMMARY

Background and Purpose

The concept of democracy is one of the most important concepts in the history of humanity in terms of administration. When we look at the history of humanity, we can see that democracy is rooted back very deeply. The concept of democracy still maintains its freshness, on which even thinkers who have made great contributions to world politics such as Plato, Aristotle, and many others, who lived almost 2500 years ago, expressed their positive or negative views and worked. However, during this very long history, very important changes have taken place in the concept of democracy, as in everything else. In other words, it would not be wrong to say that there are significant differences between the concept of democracy in the past and the concept of democracy used today. In our study, we have tried to make a comparison between Ancient Greek democracies and modern democracies, and the transition process from Ancient Greek democracies to modern democracies was examined.

During our study, we will be trying to answer questions like. "What are the differences between ancient democracy and modern democracies? How has democracy changed in history? What thoughts have been influential in shaping modern democracy?"

Method

In our study, for the concept of democracy in the past, we discussed the democracy of the ancient period together with the thinkers of that time. For today's understanding of democracy, we included the ideas and thoughts of very important thinkers in recent history who have written about democracy. For today's democracies, in our study, we specifically examined Liberal Democracy, which is currently the most widespread in the world. Then, we focused on the main differences in the understanding of democracy in these two periods. In our study, inferences were made by using qualitative research methods by scanning articles, theses and books related to our subject.

Findings

In the general trend, the point reached as a result of the literature review made during the study is that Ancient Greece had an understanding of direct democracy, that is, citizens who were considered citizens at that time could directly participate in the administration. It can be asserted that this system is the pure form of democracy. Also, it is arguable that it was an elitist democracy that the ancient Greek democracies gave the right to speak only to people who were considered citizens. Plato and Aristotle, who were the thinkers of the period, made heavy criticisms of the ancient Greek democracy. When we look at the source of these criticisms, we can say that two thinkers touched on the subject of specialization and division of labour. For Plato and Aristotle, democracy, that is, the rule of the people, is objectionable. We can say that this danger is that those who do not know the business of governing have a say in the administration. Particularly, Plato emphasized the division of labour that must be found in society through the innate abilities of people.

For today's democracies, the fact that representative democracy has replaced direct democracy with the expanding population of countries has increased the importance of political parties and the understanding of self-government of the people, which is the most basic understanding of democracy, has turned into the understanding of self-government of the people through representatives. In our study, the relationship between the concept of Liberal and the concept of Democracy is discussed. When considering today's democracies, it is important to consider the Liberal movements that have developed in recent centuries. So much so that concepts such as freedom and equality, which are the key concepts of liberalism, are also the building blocks of democracy.

Conclusions

The similarities between ancient democracies and modern democracies are negligible. It would be useful to say that in the process from ancient Greek democracies to modern democracies, the world went through many transformations, two world wars took place, new ideologies developed from time to time, and humanity witnessed many events. The difference in scale between modern democracies and democracies of ancient times and the understanding of representative democracy through political parties caused by this separates these two understanding of democracy with a sharp line. Depending on the developing Liberal movements, the individual-state relationship in modern democracies has gained very different meanings from the police-citizen relationship in ancient Greek democracies.

1. GİRİŞ

Binlerce yıldır demokrasi, üzerinde düşünülen ve tartışma konusu olarak önemli bir yere sahip olan bir kavram olmuştur. Demokrasi kavramı bazen aşağılık, bozulmuş bir şey olarak bazen de överek göklere çıkarılan bir yönetim biçimi olarak gündemdeki yerini korumuştur. Demokrasi kavramının menşei Antik Yunan'dır. Yunanca bir kelime olan "demokratia" sözcüğünden türemiştir. Demokrasi Dahl'ın tarifıyla "demos" yani halk ve "kratos" yani iktidar ya da yönetim anlamına gelen kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşmuş, halk tarafından yönetim ya da halkın iktidarı anlamına gelmektedir (Heywood, 2016, s. 125). Schmidt (2001, s. 13) demokrasiyi halkın veya çoğunluğun egemenliği şeklinde tanımlamaktadır.

Fuller'in (1996, s. 10) tarih boyunca ortaya çıkmış olan en arzu edilebilir yönetim biçimi olarak gördüğü demokrasinin işlevsel olması için hangi şartların meydana gelmiş olması gerekir? Bu soruya cevap arayan Lipset (1986, ss. 25-26) üç şartın gerçekleşmiş olması gerektiğini savunmaktadır:

- Barışçıl çerçevede gerçekleşecek olan iktidar "oyun"una siyaset sisteminin müsaade etmesi gerekir. Aksi durumda ortaya kargaşa çıkar.
- Belli aralıklarla yönetim erki bir gruba verilmediği durumlarda ortaya çıkacak olan istikrarsız ve sorumsuz yönetim olur. Aralarında hem değerler hem de çıkar noktasında ciddi farklılıklar olan koalisyon hükümetleri bu durumun en bariz örneğidir.
- Demokrasinin işlevselliği açısından vazgeçilemez bir özellik de muhalefetin varlığını sürdürebileceği bir zeminin varlığıdır. Tek parti yönetimlerinin olduğu ülkelerde muhalefet etme zemini olamaz.

Demokrasi kavramının zamanla sadece yönetimle ilgili olmanın ötesinde, hemen hemen toplumsal hayatın her alanıyla ilgili kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Yayla (2002, s. 34), demokrasinin siyasi bir yönetim şekli olduğunu ve sadece açık toplumla ilintili olduğunu belirtmektedir. Karl Popper kavramsallaştırmasında kapalı-açık toplum üzerinde durmaktadır. Popper'a (1989a, ss. 168-169) göre, henüz daha sihirli güçlere karşı bir duruş ortaya koyamayan kabileci veya "kapalı toplum" ile insanın eleştirel duruşunu serbest bırakan "açık toplum" arasında temel bir fark vardır. Popper kapalı toplumu en iyi halinde bir organizmaya benzetmektedir. Kapalı toplumun bir kabileyi veya sürüyü andırmasının nedeni, üyelerinin birlikte yaşayış, hımsılık, ortak tehlike, çabaları, sevinç ve ortak kaderleri paylaşma gibi birbirlerine yarı biyolojik bağlarla bağlanmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Kapalı toplumlarda bireyler arasında koklama, dokunma ve görme gibi somut ilişki ağları mevcuttur. Kölelik gibi organik bir toplum tahayyülünün varlığını sürdürmesinin önünde herhangi bir engel bulunmaz. Açık toplumlarda ise bireyler arasında birbirlerinin yerini alabilmek için rekabet ortamı vardır. Bireyler arasında statü yarışının önünde bir engel yoktur. Buna karşın kapalı toplumlarda durum çok farklıdır; onun kurumları ve hatta kastları kutsanmış durumdadır ve tabu haline gelmiştir. Popper'a göre organik teoriyi benimseyip toplumlara uygulamaya çalışanların çoğunluğu aslında kabileciliğe geri dönüşün propagandasını yapmaktadırlar. Popper'a göre kapalı toplumdaki açık topluma geçiş insanlık tarihinin en büyük devrimlerinden biridir.

Demokrasinin farklı dönemlerde kazanmış olduğu farklı anlam ve kullanım alanı üzerinde durulması ve analiz edilmesi gereken bir noktadır. Durağan olmayan demokrasi anlayışının evrimi, geldiği nokta ve nereye doğru gittiği üzerinde durulmalıdır. Bu çalışmada demokrasinin tarihsel serüveni ve bu süreç içerisinde anlam ve kapsam değişimi irdelenmeye çalışılmıştır.

2. ANTİK YUNAN'DA DEMOKRASİ

Demokrasi neden Antik Yunan'da ortaya çıkmış olabilir diye düşünüldüğünde, akla ilk olarak "polis" kavramı gelmektedir. Polisin Antik Yunan demokrasisi için önemi çok büyüktür. Polis kelime anlamı olarak Antik Yunan'da şehir devleti olarak ifade edilebilir. Polis, şehrin merkeziyle beraber, kırsal bölgelerden oluşurdu. Örneğin Atina bir polisti. Polisi bir yerleşim alanı olarak ele almanın yanında bir de siyasal bir topluluk olduğunu belirtmekte fayda vardır. Polisin coğrafik olarak dar bir alanda bulunması, onun nüfusunu da kısıtlamıştır. Bunun sonucu olarak birbirleri ile tanış daha küçük gruplar halinde insanları içinde barındırmaktadır (Güzel, 2018, s. 218). Polisin bu nüfus ve coğrafi özelliği Antik Yunan demokrasisini daha olanaklı hale getirmiştir.

Atina'da kullanılan demokrasinin doğrudan demokrasi anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Yani demokrasinin beşiği olan Atina'da oy hakkı olan yani yurttaşlar yönetime halk meclisleri sayesinde doğrudan katılım sağlıyordu.

Doğrudan yönetimi imkânlı kılan Halk Meclisiydi. Antik Yunan'da Halk Meclisi demokrasinin temel kurumuydu. 20 yaşına gelmiş olan her erkek yurttaş bu meclise katılma hakkına sahipti. Yılda en az 10 kez toplanan Halk Meclisinde yasalar kabul edilir, vergi, savaş, barış konularında kararlar verilirdi. Bütün yurttaşların katılımını mümkün kılması dolayısıyla söz konusu kent demokrasisi “doğrudan demokrasi” olarak adlandırılmaktadır (Kışlalı, 1984, s. 67).

Atina'daki yönetim biçimine demokrasi dense de aslında bu yönetim biçiminin seçkinci veya oligarşik bir demokrasi anlayışına benzediği söylenebilir. Çünkü bütün Atina vatandaşlarının değil, yalnızca özgür sayılan erkekler yurttaş statüsünde olanların oy kullanma hakkı vardı. Dolayısıyla sadece bu bireyler demokratik haklardan faydalanabiliyordu (Gülcan, 2011, s. 110). Antik Çağdaki demokrasi için, bugünün demokrasisi gibi halkın tamamını kapsayan bir yönetim biçimi demek yanlış olacaktır, Antik Yunan demokrasisi daha sınırlı bir demokrasidir. Çünkü Atina'da toplum; yerli yurttaş olan halk, yabancı halk ve köleler olmak üzere üç sınıfa ayrılırdı ve yönetime sadece belirli yaşa gelmiş yerli halktan erkekler katılabilirdi (Dinçkol, 2017, s. 754). Atina'da bulunan bu doğrudan demokrasi anlayışı günümüzde yok denecek kadar az olarak kullanılmakta olup bunun nedeninin modern devlet ile Atina polisinin arasındaki ölçek farkından dolayı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak unutulmamalıdır ki Atina'da kullanılan doğrudan demokrasinin en zayıf yönünü kadınlara ve kölelere siyasal hakların verilmemesi oluşturmaktadır. Hüner'e göre (2013, s. 85), polislerde kadın, köle ve yabancılara oy hakkının verilmemesi doğrudan demokrasiyi mümkün kılmaktaydı. 320 bin nüfusta oy kullanma hakkı olanların sayısı ancak yirmi bin civarında olmaktadır. Bu durum halk meclisinin karar almasını da mümkün kılmıştır.

Ancak Atina demokrasisi o dönemlerde yaşayan dünyanın en büyük düşünürleri, filozofları olan özellikle Platon ve öğrencisi Aristoteles tarafından sürekli eleştirilmiş, bozulmuş, sakıncalı, tehlikeli bir yönetim biçimi olarak görülmüştür. Bütün yurttaşların eşit olma düşüncesi, Aristoteles ve Platon için kabul edilemez bir durumdur. Çünkü her iki düşünürün de yaşadığı dönem içinde kölelik olağan bir şeydir. Bu yüzden bu düşünürlerin demokrasiye verdikleri tepkilerini yorumlarken yaşadıkları çağı dikkate almak gerekir (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015, ss. 192-193).

Bir düşünceyi, fikri, yorumu incelerken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, hangi dönemde ve şartlar altında gerçekleştiği veya dile getirildiğidir. Platon ve Aristoteles demokrasiyi eleştirmişler, sevmemişlerdir. Fakat neden diye sorgularken, yaşadıkları Atina'yı, o dönemi de hesaba katmak gerekir. Günümüzde kölelik neredeyse hemen her yerde kabul edilemez bir durumdur. Ancak bu iki önemli düşünürün yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda kölelik, gayet sıradan ve olağan bir şeydir. Toplumda köle ve köle olmayan ayrımının olduğu bu durumda dönemin seçkinci filozoflarının demokrasiye ısınamaları oldukça doğal bir düşüncedir.

Platon ve Aristoteles'in demokrasiyi eleştirmesini sadece bir tek sebebe bağlamak çok büyük bir hata olur. Bu yüzden Platon ve Aristoteles'in Antik Yunan'da demokrasi rejimi hakkındaki düşüncelerini, eleştirilerini ayrı ayrı incelemekte fayda vardır.

2.1. Platon'un Demokrasi Eleştirisi

Platon'un demokrasi hakkındaki kanaatinin oluşmasında hocası Sokrates'in demokratik yönetim tarafından idam edilmiş olmasının önemli bir etkisi vardır (Demirci, 2009, ss. 113-114). Seçkinler meclisinin yaptığı zorbalıklar, demokrasinin yozlaşarak zulüm ve yolsuzluklara sebep olması de Platon'un görüşlerinin üzerinde etki etmiştir (Olguner, 1994, ss. 469-470).

Platon, Atina demokrasisinin yükseldiği bir dönemde yaşamış ve demokrasiye olumlu bakmamıştır. Ona göre yönetim seçkinlerin veya filozof kralların elinde olmalıdır. Filozof kral gerek yetkinlik gerekse erdem ve bilgi bakımından o kadar iyi durumdadır ki adeta olabilecek en mükemmel yasanın vücut bulmuş halidir. Dolayısıyla o, kendini sınırlayacak veya yol gösterecek yasalara ihtiyaç duymaz (Taşkın, 2014, s. 25). Popper'a göre (1989a, s. 138), Platon, “Kime gerçek filozof dersin?” sorusuna her ne kadar “Gerçeği sevene” cevabını vermiş olsa da bu cevapta gerçeği söylememektedir. Bu söyleme kendisi bile inanmaz. Nitekim “Devlet” kitabında egemen krallığın ayrıcalıklarından birinin, şehrin yani polislin yararına yalan söyleyerek insanları aldatması olduğunun altını çizmektedir.

Platon “Devlet” adlı eserinde ideal devlete geçiş sürecini anlatırken, yönetim biçimlerinin birbiri içine geçmiş olduğunu, yani sırayla birbirinin bozulmasıyla bir döngü oluşturduğunu ifade etmiştir. Platon'a göre toplumun ortaya çıkışı ihtiyaçlar ve iş bölümü sayesinde olmuştur. Platon'a göre geçmişteki ilk yönetim biçimi patriarşidir. Burada idare ailenin şefinin elindedir. Patriarşiden sonra ise, monarşi gelir. Monarşi,

kabilelerin birleşmesiyle ortaya çıkan toplumda yönetim işinin tek bir kişide olmasıdır. Burada monark kişi, eğer yasalara bağlı olursa ideal bir yönetim sergileyebilir; ancak yasalara uymaz ve yetkilerini taşırsa monarşinin yerine aristokrasi geçer. Ona göre aristokrasi ikinci ideal yönetimdir, aristokrasiyi yönetici azınlık tarafından yönetilmek olarak açıklar. Bu seçkinler yoldan çıkarsa ve yasalara uymazsa yerine timokrasi geçer. Bu sistemde devlete askerler egemendir. Timokrasiden bir diğer yönetim şekli olan oligarşiye geçişi ise, asker yöneticilerin şeref ve onur gibi kavramların yerini para, mal, mülk ve zenginlik gibi değerlere bırakması, birinci sıraya bu kişilerin parayı koyması olarak görür. Böylece timokrasi gider oligarşi gelir. Oligarşide ise, kişinin parasına göre zenginlerin yönetimde olduğu, fakirlerin ise yönetimde herhangi bir söz söyleme hakkının olmadığı bir yönetimdir. Yöneticilerin zengin olma arzusu, oligarşiden demokrasiye geçişe yol açar. Demokrasi başta birçok insana güzel gelecektir. Herkes özgür, rahat ve serbesttir. Ancak demokrasinin en temel ilkesi olan özgürlük ve eşitliklerin aşırısı kaçması ile demokrasi de bozulur. Yani demokrasiyi onu en çok sevdiren özgürlük yıkacaktır. Bir başka bozuk yönetim olan tiranlığa geçilir. Yönetim yasaları tanımayan, kendi çıkarlarına göre hareket eden, kimseyi dinlemeyen bir zorbanın, tiranın eline geçer (Yıldızdöken, 2015, s. 65).

Demokrasiye geri dönülecek olursa; Platon demokrasiyi şu şekilde açıklamaya gitmiştir (Platon,1980, s. 241):

“Bu düzen görünüşte düzenlerin en güzeldir. Türlü renklere boyanmış bir kaftan gibi, değişik insanları bir araya toplayan bu devlette her şey göze hoş gelebilir. Alaca bulaca şeylerde hoşlanan çocuklarla kadınlar gibi, birçok kimseler de en güzel devlet budur diyebilir”.

Yani demokrasi ilk ortaya çıktığında yasalara bağlıdır. Başta güzel giden bu yönetime Platon şöyle bir eleştiride bulunur. Demokrasi herkese eşit olduğunu savunur “ancak eşit olmayanlara eşit haklar vermek, Platon’a göre, adaletsizliğin kendisidir” (Şenel, 1996, s. 153). Bu bağlamda Platon’un insanları eşit tutmadığı açık bir şekilde ortaya konulmuş olmaktadır. Platon “Devlet” adlı eserinde insanlar arasında yapısal farklılık olduğunu belirtmiştir. Platon’a göre (1980, s. 241), 3 farklı yurttas vardır: çalışan sınıfı (işçiler, zanaatkarlar, çiftçiler) bekçiler sınıfı (askerler), ve yöneten sınıfı (devlet yöneticileri). İşçi sınıfını üretmekle, bekçi sınıfını ülkeyi dış tehlikelerden korumakla ve yöneten sınıfını da ülkeyi yönetmekle görevlendirmiştir. Platon ideal devletinde her bireye farklı görevler yüklemiş ve iş bölümü vurgusunu sürekli dillendirmiştir. Platon’a göre bir kişi her işi yapmamalı, herkes uzman olduğu konuda işini yapmalıdır. Platon, bu bağlamda devlet yönetme işini de onu en iyi şekilde yapacak kişiye görev olarak verir. Bu yüzden demokrasi onun için tehlikelidir. Çünkü demokrasi yönetmeyi bilsin ya da bilmesin herkesin eşit siyasal haklara sahip olduğu bir yönetim biçimidir.

Platon’un demokrasi eleştirisi üç kavramla açıklanabilir: eşitlik, özgürlük ve yöneticilerin belirlenmesi. İlk olarak Platon’un demokrasi eleştirisini eşitlik kavramı üzerinden açıklamak mümkündür. Platon demokrasiyi, eşit olmayanlara eşitlik vermesinden dolayı eleştirir. Platon’a göre yukarıda bahsedildiği gibi, üç tip yurttas vardır ve devleti yönetmesi gerekenler yönetici sınıfından olmalıdır. Devlet adlı eserinde baba – oğul ilişkisi çerçevesinde demokrasinin bu eşitlik ilkesi hakkında düşüncelerini dillendirir (Platon, 1980, s. 247):

“Baba oğluna eşitçe davranmaya, çocuklarından çekinmeye alışır. Kendini babasıyla bir tutan oğul ise büyüklerini saymaz, çekinmez onlardan; hür yaşamak ister. Öte yandan sığıntılar, yurttaşlara, yurttaşlar sığıntılara eş olur. Yerli yabancı ayrılığı da kalmaz”.

Devlet kitabından alınan bu cümlelerde görüldüğü üzere ailede babaya yönetici vasfını veren Platon, baba ile oğulun eşitliği durumunda oğulun, demokrasinin ona verdiği eşitlik sayesinde yanlışa sürüklendiğini göstermeye çalışmıştır.

Platon’un demokrasi eleştirisi ikinci olarak özgürlük kavramı üzerinden açıklanabilir. Platon Devlet kitabında oligarşiye, gözü doymayan ve paradan başka bir şey düşünmeyen, açgözlülüğün yıkması gibi, demokrasiyi sonlandıracak olanın ise demokrasinin olmazsa olmaz saydığı, “özgürlük” isteğidir der. Hayatın her yerinde bulunmaya çalışan özgürlük; insanların arasına, aileye, hatta hayvanlara kadar yayılır. Bu devlette babası oğlundan, öğretmen öğrencisinden çekinir hale gelir. “Hatta “demokraside atlar, eşekler, öyle serbest, öyle mağrur yürümeye alışır ki, yollarından kaçmayana çarpar geçerler. Her yerde dolup taşan bir hürriyet kısacası” (Platon, 1980, ss. 118-119). Dur durak bilmeden özgürlük talebinde bulunan halk, istedikleri gerçekleşmeyince yönetimi suçlarlar. Bu özgürlük en sonunda köleliğe doğru yol alır; “aşırı özgürlüğün tepkisi, insanda da toplumda da aşırı bir kölelikten başka bir şey” (Platon, 1980, s. 248) değildir. “Sonuçta da halk yönetiminden, ondan daha bozuk olan bir devlet düzeni olan tiranlık doğar” (Platon, 1980,

s. 247). Platon'un demokrasinin sağladığı özgürlük üstüne yönelttiği eleştirileri günümüzde de tartışılmaktadır. Demokrasi insana ne kadar özgürlük sunar. Mesela düşünce özgürlüğü adı altında bir kişinin devlete veya devletin vatandaşlarına doğrudan veya dolaylı yoldan zarar vermesi demokratik bir özgürlük müdür? Özgürlüğün bir sınırı var mıdır?

Platon'un demokrasi eleştirisi altında üçüncü olarak altı çizilmesi gereken nokta yöneticiler konusudur. Platon devlet kitabında ideal devletteki yöneten kişi veya kişiler üzerine çokça durmuştur. Ona göre ideal bir devlette yönetici, filozof-kral olmalıdır. Bu filozof-kral yönetme vasfını elinde bulundurmalı ve yönetici olmak için doğmuş olmalıdır. Platon siyasetin veya devlet yönetmenin de bir marangoz, gemici, hekim gibi belli bir uzmanlık gerektirdiğini düşünmektedir. Ancak demokrasiler için bunu söylemenin mümkün olmadığını, şans veya seçim ile demokrasilerde iktidarı elinde bulundurabilecek kişilerin bu uzmanlığa sahip olmaması fikri onu adeta çıldırtır. Devlet adlı kitabında bunu gemi kaptanı örneğiyle açıklamıştır. Gemi kaptanlığını bilmeyen, bu konuda uzman olmayan bir kişiye geminin yönetimi verildiğinde gemiyi doğru idare edemez. Geminin batmasına sebebiyet verir. Tıpkı gemi kaptanlığında olduğu gibi, yönetme bilgisinden yoksun olan bir kişi de yönetici konumuna getirildiğinde devleti yönetemez ve devletin sonunu getirir (Platon, 1980, s. 265).

Karl Popper'un da altını çizdiği gibi, Platon'un siyaset programı totaliterlikten ahlaken daha üstün olmak bir tarafa, onunla özdeşir (Popper, 1989a, s. 93). Fakat Platon'un demokrasi eleştirisi dönemin şartları da hesaba katılarak ele alınır, yapıcı bir düşünce ile yöneticiler hakkında yaptığı eleştiriler dikkate alınacak çerçevededir.

2.2. Aristoteles'in Demokrasi Hakkında Görüşleri

Platon'a göre daha realist bir yaklaşımda bulunan Aristoteles'in, tarihi tecrübeden faydalanma yoluna gitmiştir. Onun fikirlerinin şekillenmesinde, daha önceki dönemlerin farklı coğrafyalardaki anayasaları etkili olmuştur. Aristoteles'in, demokrasiye bakış açısı Platon'dan daha ılımlıdır. Ancak bu durum, demokrasiyi sevdiği ve onun destekçisi olduğu anlamına gelmez. Hem Platon hem de Aristoteles yönetim biçimlerinde daha seçkin bir yapıdadırlar. Bütün insanların eşit derecede haklara sahip olmaları fikri hem Aristoteles hem de Platon için reddedilen bir durumdur. Çünkü her ikisi de yaşadıkları dönemlerde köleliği doğanın bir gereği olarak kabul etmişlerdir.

İnsanı toplumsal bir canlı olarak nitelendiren Aristoteles, insan için toplumsal yaşamı bir zorunluluk olarak görmektedir. Devlet ise ona göre temeli ahlak olan farklı koşullarda farklı şekillere göre değişebilecek bir şeydir. Devleti sadece hayatın temel ihtiyaçlarını giderecek bir kurum olarak değil de aynı zamanda iyi yaşamak için de var olması gereken bir kurum olarak görür (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015, s. 199). Yani Aristoteles'e göre devlet ahlak temellerine dayanır ve devletin nihai amacı da toplumun iyiliği ve mutluluğudur.

Aristoteles yönetim biçimlerini 6 başlık altında inceler. Bunlardan 3'ü yani monarşi, aristokrasi ve politeiadır. Bir de bu üçünün bozuk hali söz konusudur; tiranlık, oligarşi ve demokrasi. Görüldüğü üzere demokrasiyi bir bozulma olarak görmüştür. Platon kadar keskin bir eleştiride bulunmasa da bu ifadeyle onun da demokrasiden pek hoşlandığı söylenemez (Şenel, 1996, ss. 171-172).

Aristoteles, tüm toplumlar için tek bir devlet yapısının olduğunu reddetmiştir. Bütün toplumların birbirlerinden farklı değerlere sahip olması Aristoteles için, farklı yönetim biçimlerinin var olması demektir. Bu nedenle toplumların arasında var olan temel farklılıklar, onların birbirinden iyi ya da kötü olduklarını nitelemez. Her topluluk kendi değerlerine ve kendi yapılarına uygun olan yönetim şekli ile yönetilmelidir. Ancak Aristoteles doğru olan yönetim biçimleri arasından en iyisi olarak "politeia" diye adlandırdığı bir yönetim biçimini görmektedir. Demokrasi ise tam da bu politeia dediği yönetim biçiminin bozulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Aristoteles'e göre politeia, oligarşi ile demokrasinin iç içe geçmiş halidir. Bu yönetim biçimi, oligarşilerde olduğu gibi zenginlerin, demokrasilerde olduğu gibi yoksulların yararının gözetildiği bir rejimdir. Zenginlik ve adeta bireysel özgürlüğün kesişim kümesidir (Acar, 2018, s. 2226).

Aristoteles demokrasileri iyi ve kötü demokrasiler olarak nitelendirmiştir. Aristoteles, Politika eserinde iyi ve sağlıklı demokrasilerin ilk belirtisi olarak, herkese değil de en azından belli bir servete sahip bireylere seçme ve seçilme hakkının tanınması olarak belirtmiştir. İkinci olarak ise sağlıklı demokrasilerde bu bahsettiği haklara sahip olan bireyler sadece yönetilme değil yönetme anlamında da siyasete aktif olarak katılarak yönetimin benimsenmesinin sağlanması olduğunu savunmuştur. Son olarak ise sağlıklı bir demokraside Aristoteles, yöneticilerin, yani önem arz eden konularda karar alan kişilerin seçiminde herkesin

gelmemesi gerektiğini, bilgili bireylerin yönetici olması gerektiğini düşünür. Platon gibi o da bu konuda nettir (Özcan, 2009, s. 138).

Aristoteles'in kötü olarak tanımladığı demokrasiyi diğer yönetimlerden ayıran en belirgin fark; en üst mertebede yasalar değil, halkın iradesinin olmasıdır. Bu ona göre çok yanlıştır. Aristoteles yasanın olmadığı yerde anayasanın da olmayacağını ve herkesin kabul ettiği yasalarının olmadığı yerde erdemli yöneticilerin olamayacağından bahseder. Kimin retoriği iyi olursa yönetici o olur. Sözleriyle halkı kandıran, erdemli olmayan yöneticilerin iş başına gelmesi de demokrasinin sonunu hazırlayacaktır. Böylece demokrasi halkın tümünün yararına değil belli bir kesimin yararına doğru yol alacaktır (Aristoteles, 2013, s. 141).

Aristoteles, yasaların değil çoğunluğun hâkim olduğu bu demokrasilerin tiranlığa benzediğini düşünür. Tiranlıktaki bir kişinin baskı yönetiminin yerini bu sefer demokrasilerde çok olanın despotluğu alacaktır. Çünkü herkesin özgür ve eşit olması tehlikeli ve sakıncalıdır, toplumda her birey eşit yeteneklere sahip değildir. Aristoteles'in demokrasiyi eleştirdiği bir diğer kritik nokta yönetime gelebilecek kişilerin belli bir sınırlama olmaksızın göreve gelebilecek oluşudur. Aristoteles hocası Platon gibi yönetici kişinin ya da yönetme işinin ayrıcalıklı bir iş olduğu fikrini benimsemiş bir filozof olduğu için demokrasilerde her zaman yönetimin erdemli ve bilgili insanların elinde bulunamayacağını ifade eder. Böyle bir durumda ise yasaların işlevselliğinin pek önemi kalmaz ve demokrasi halkların despotluğu haline gelir (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015, ss. 203-204).

Platon'un yazmış olduğu son yazılardan, onun demokrasinin yerleşmek üzere alan kazanmaya başlamasından kuşkulandığı anlaşılmaktadır. Fakat Aristoteles'in yazdıklarından, artık demokrasinin yerleşmekte olduğundan şüphe duymadığını gösteren emareler bulmak mümkündür. Aristoteles'in demokrasi dostu olmamakla birlikte demokrasinin yerleşmesinin önüne geçilemeyeceğini kabul ettiği söylenebilir. Platon'dan farklı olarak Popper, düşmanla yani demokrasi ile uzlaşmanın yollarını arar (Popper, 1989b, s. 11).

Aristoteles'in hocası Platon gibi tam bir demokrasi düşmanı olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Onun yönetim biçimlerinin toplumdan topluma değişiklik gösterebileceğini düşünmesi de bunu kanıtlar niteliktedir. O demokrasiyi körü körüne bir eşitlik ve özgürlük noktasında eleştirmiş ve aslında demokrasinin de iyi biçimleri olduğunu ifade etmiştir. Onun en ideal olarak nitelendirdiği politeia dediği yönetim biçiminin de demokrasiden bir şeyler taşıması azılı bir demokrasi düşmanı olmadığını da gösterir. Ancak demokrasinin antik dönemde biraz daha fakirlerin yönetimi gibi algılanmasından dolayı ki Antik Yunan'da insanları birbirinden ayıran temel değer bu olduğunu düşünürsek Aristoteles'in yaşadığı çevre itibarıyla demokrasi yanlısı biri olması çok da beklendik bir şey olmasa gerek. Ancak bundan 2000 yıl önce toplumlardaki bu sınıfsal statü farklarının gayet net çizgilerle belirgin olmasından ötürüdür ki o dönemde doğal sayılan bu sınıfsal farklılık göz ardı edilmeden bakıldığında Aristoteles'in Platon'dan daha rasyonel bir demokrasi eleştirisinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

3. MODERN DEMOKRASİ

Doğrudan demokrasi uygulanan rejimlerin yıkılması ve imparatorlukların yükselişi yani yönetim anlayışının krallık veya monarşiye doğru kaymasıyla demokrasi kavramı uzun bir müddet tarihte rafa kaldırılmıştır. Bu süreçte dönem dönem düşünürler demokrasi hakkında fikirlerini beyan etmişler, ancak demokrasi sadece tartışmaların bir unsuru olarak kalabilmiştir. 18. yüzyılda düşünsel anlamda tekrar canlanan demokrasi tekrar raftan, gündeme gelmiştir. 19. yüzyılda ise demokrasi tartışmaları temel siyasal bir mesele haline gelmiştir (Güzel, 2018, s. 222). Dahl (2001, s. 9), şartların uygun olması durumunda birbirinden habersiz olan farklı yerlerde demokrasinin yeniden icat edilebileceğini savunuyor. Jowitt (1995, s. 312) demokrasiye geçişin anlık bir hareket değil, "uzun yürüyüş" olduğunun altını çizmektedir.

20. yüzyıla gelindiğinde ise birkaç yüzyıl önce adı dahi anılmayan demokrasi, uğruna savaş verilen ve sanki tek meşru yol gibi görünen, alternatifsiz bir hale gelmiştir. Antik Çağda tiranlığa eğilimli olmakla, eşit olmayanları eşit kılmaya çalışmasıyla eleştirilen demokrasi bozuk addedilmiştir. Tarihte uzun bir müddet olumsuz anılan demokrasi 18. yüzyıl itibarıyla daha olumlu anlamlar almaya başlanmıştır.

Modern demokrasinin tanımı hususunda Robert Dahl demokrasinin, kendi ifadesiyle poliarsinin olabilmesi için yedi tane şart belirtmiştir. Bunlar (Diamond ve Plattner, 1995, ss. 72-73);

1) Anayasal olarak seçilmiş organların devletin politikalarının kontrolü yetkisine sahip olmaları gerekir.

- 2) Dürüst bir şekilde gerçekleştirilen seçimlerle yönetim organlarının iş başına gelmesi gerekir.
- 3) Seçimle oluşturulan organlara bütün yetişkinlerin seçilebilmesinin yolunun açık olması gerekir.
- 4) Vatandaşların, ceza tehdidi korkusu taşımadan siyasi konularla ilgili kendilerini ifade edebilmeleri gerekir.
- 5) Alternatif haber kaynaklarının olması, söz konusu kanalların yasal korumaya sahip olması ve bu bağlamda vatandaşların alternatif bilgi kanallarına erişebilmesi imkânının olması gerekir.
- 6) Bütün yetişkinlere seçimlerde oy hakkının tanınmış olması gerekir.
- 7) Vatandaşların siyasi partileri ve çıkar gruplarını etkileme ve yönlendirme imkânlarına sahip olmaları gerekir.

Bu yedi asgari şarttan yola çıkarak Dahl'ın modern demokrasisi için şu özellikler sayılabilir: Demokrasi, partiler arası rekabet aracılığıyla, tüm yurttaşların eşit derecede seçim haklarının bulunduğu, özgür bir ortamda, yöneticilerin şeffaf ve düzenli seçimlerle iş başına gelip aynı şekilde iş başından ayrıldığı ve bütün yurttaşların bilgi edinme haklarının bulunduğu yönetim biçimidir.

Antik ve modern demokrasilerin en temel ilkesi, sıradan insanların da devletin yönetiminde yer alabilecekleri, siyasal meselelere katılabileceği ve fikirlerini özgürce beyan edebileceği olmasıdır. Sadece belirli bir sınıfın ya da zümrenin siyasal olaylara dâhil olduğu, siyaset ve yönetim işlerinin sıradan insanlar için gizemli ve kapalı bir nitelik taşıdığı anlayışı, monarşilerde ve oligarşilerde kabul edilebilir ancak demokrasilerde kabul edilmesi mümkün değildir. İşte demokrasinin sahip olduğu bu eşitlik ilkesiyle, iktidarın belli bir kesime değil, doğrudan halka ait olduğu ve devletin yönetiminde dolaylı yoldan da olsa yurttaşların katılım içinde bulunduğu sonucuna varılır. Ancak antik ve modern demokrasinin en temel düzeydeki ilkelerindeki ortak yönler, diğer özellikleri dikkate alındığında ciddi bir farklılığa dönüşür.

Tekrar gündeme gelen demokrasi düşüncesi Huntington'a göre üç demokratikleşme dalgası ve iki ters dalga ile gerçekleşmiştir. İlk demokratikleşme dalgası 1828'de Amerika'da bütün erkeklere genel oy hakkının tanınmış olmasıyla başlıyor ve 1926'ya kadar devam ediyor. Bu süreç Avrupa'da bazı demokratik ülkelerin anti demokratik yönetimlerin eline geçmesi ile sona ermiştir (Huntington, 2007, ss. 11-15). İlk demokrasi dalgasında 30 civarında ülke demokrasiye geçmiştir (Sağır, 2004, s. 5). Hakyemez (2000, ss. 23-28) bu dönemde demokrasilerin iki tehditle karşılaştığını, bunların komünizm ve faşizm olduğunu belirtiyor.

İkinci demokrasi dalgası döneminde (1943-1962) Japonya, Batı Almanya, Hindistan ve İsrail gibi ülkelerde demokrasi kabul görmüş ve demokrasi sahibi ülkelerde artış devam etmiştir. Bu sayısal artışın nedeni, II. Dünya Savaşı'nın kazananlarının demokratik rejimler olduğu söylenebilir. İkinci dalga sonucu 36 tane demokratik rejimin varlığından bahsedilebilir. Huntington'a göre üçüncü dalga 1970'lerin ortasında gerçekleşmiştir. Avrupa'da birkaç ülkenin daha demokrasiye adım atması ve 1990'larda çok uluslu bir yapıda bulunan SSCB'nin dağılması ile devam eden süreçte bu ülkelerin de devletçi ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişi ile temsili demokrasiye doğru önemli adımlar atılmıştır (Sağır, 2004, s. 6). Üçüncü dalga sonrasında Amerika'dan Asya'ya, Sahra altı Afrika'dan Orta Doğu ülkelerine varıncaya kadar çok sayıda ülkede demokrasiler görülmeye başlanmıştır (Plattner, 1995, s. 54; Usta ve Akıncı, 2012, s. 87).

Demokrasinin günümüzde tek meşru yönetim sistemi olarak kabul edilmeye başlanması sonrasında diktatörlükler dâhil bütün yönetimler kendilerini demokrasi olarak tanımlamaya çalıştılar (Jesse, 1993, s. 170). Her ne kadar demokratik seçim süreçleri işletilerek yönetimlerin belirlendiği ülkelerin sayılarında hızlı bir artış olsa da, liberal değerler ve özellikle bireysel özgürlük alanları ile ilgili gerekli demokratikleşmenin gerçekleşmediği görülmektedir. Zakaria'ya (1999, s. 42) göre, dünya nüfusunun %54,8'i, toplam 193 devletten 118'i demokrasi ile yönetilmektedir.

Post-modern dönemde doğu bloğunun parçalanması ve batı bloğunun hâkim olmasıyla devletçi ekonomiden serbest piyasaya geçiş yani liberal dünyanın gelişmesiyle demokrasi yeni bir soluk kazanmıştır. ABD'li siyaset bilimci Fukuyama'ya göre liberalizm ile demokrasi "iki farklı ama birbirinden bağımsız olmayan" kavramlar olduğunu vurgular ve bu iki kavramı şöyle açıklamaya çalışır (Fukuyama, 1999, s. 57): Önce liberalizm için "liberalizm kısaca, belli kişisel hakları ya da özgür alanları, devletin denetiminden koruyan hukuk düzeni olarak tarif edilebilir" der. Daha sonra demokrasi için ise "bütün yurttaşların politik iktidarın bir bölümünü birlikte taşıma hakkına sahip olduğu anlamına gelir; yani seçebilir ve politik görevler üstlenebilirler" tanımına yer verir.

Hayek'e göre (2013, ss. 175-177), demokrasi savunusu yapılabilen üç temel argüman vardır:

- 1) Demokrasinin siyasette şimdiye kadar keşfedilmiş olan yegâne barışçıl usuldür: Farklı fikirlerin birinin geçerli olmasını sağlama bağlamında herhangi bir şiddete başvurulmadan, çoğunluğun tercihine göre, birisinin hâkim kılınması ancak demokrasi ile mümkün olabilir.
- 2) Demokrasi bireysel özgürlüklerin en önemli teminatıdır. Demokrasinin kendi başına özgürlük olmadığı kabul edilmekle birlikte, diğer yönetim biçimleriyle kıyaslandığında özgürlük alanı oluşturma noktasında daha iyi bir noktada olduğu söylenebilir.
- 3) Demokratik kurumların varlığı kamu işlerine yönelik anlayışın üzerinde olumlu etki edebilir. Küçük bir elit tarafından kamu kurumlarının daha etkin, adil ve iyi yönetilmesi mümkün olabilir. Fakat demokrasi halkın bilincinin artması bağlamında çok büyük bir imkân sunar. Demokratik olmayan yönetimler kısa süreli ciddi başarılar elde edebilirler lakin uzun vadede demokrasilerin kazanımı çok daha fazladır.

Max Weber'e göre (1906, s. 346), modern demokrasilerin en berrak halleri ile sadece kapitalist sanayileşmeyle mümkün olabileceğini düşünmektedir. Bu yaklaşımın temelinde demokrasi ile yönetilen ülkelerin kapitalist kalkınmasını sağlamış ülkeler olması yatmaktadır (Akıncı, 2015, s. 46).

Liberalizm ve demokrasi arasında vazgeçilmez bir bağ olduğunu ileri süren düşünürler vardır. Hayek'e göre (1999, s. 22), liberalizmi dogma haline getirecek hiçbir gerekçe yoktur. Liberalizmin bir defalık tespit edilmiş sabit ilkeleri mevcut değildir. Liberalizmde tek bir temel ilke vardır: işlerin yönetiminde spontane sosyal güçlere olabildiğince fazla yer vermek ve baskıcı ve zorlayıcı tedbirlerden olabildiğince kaçınmak.

Fukuyama, tarih boyunca liberalizm ile demokrasinin bu kadar yakın kavramlar olmasının sebebi seçme ve seçilebilme hakkı olduğunu da vurgulamıştır. Liberalizmin doğası gereği sınırlı bir devlet perspektifi çizmesi ve demokraside de halkın yönetimde olması ve hesap sorabilmesi de devleti sınırlayıcı nitelikler taşır (Güzel, 2018, s. 224). Bu birliktelik birbirinin fikirlerini destekleyen ve uyum içinde olan bu iki kavramın uzun bir süre boyunca demokrasi kavramının liberal demokrasi çağrışımı yapmasına yol açmıştır. Ancak tabii ki liberalizm ile demokrasi her ne kadar birbirine uyumlu iki kavram olsalar da kesişmedikleri noktalar da yok değildir. Örneğin, kanunların nasıl yapıldığı, yönetimin nasıl iş başına geldiği liberalizm açısından çok da önemli değildir. İktidar olanın nasıl iktidar olduğu, kanunların nasıl hazırlandığı önemli değildir, önemli olan o iktidarın ve yayımladığı kanunların vatandaşların bireysel özgürlüklerini tehlikeye atıp atmadığıdır. Hâlbuki demokrasi, yönetime kimin, nasıl geleceği, egemenliğin kime ait olduğu ile ilgilidir (Yumer, 2001, ss. 582-583).

Sartori'ye (1996, s. 416) göre, demokrasi ile liberalizm arasındaki en temel fark, demokrasinin topluma liberalizmin ise bireye dayanmasıdır. Demokrasi ile liberalizmin çatışma alanlarından biri de demokrasinin içinde barındırdığı "halk iradesi" yaklaşımıdır. Liberaller, bireyi temel aldıkları için, halkın düşünce ve kanaatleri ile bir bütün oluşturamayacağını, kendi içinde farklı kanaatleri barındırdığını savunmaktadırlar. Dolayısıyla söz konusu olan halkın iradesinden ziyade seçme hakkına sahip olan bireylerin iradesidir. Bütün seçmenler oy kullanmayı tercih etmedikleri gibi, bir bölümü de geçersiz oy vermektedir. Seçim barajı uygulanan durumlarda baraj altında kaldığı için geçersiz olan oyların yanında kendi adayı kazanamayacağı düşüncesiyle başka bir adaya oy verme durumu da mümkün olabiliyor. Seçimlerde ortaya çıkan sonucun halkın iradesinin yansıması olduğu anlayışı gerçeği yansıtmamaktadır (Kapani, 2003, ss. 76-78; Akıncı, 2011, s. 15).

Hayek, liberalizm ile demokrasinin temel farklarını ortaya koymaktadır. Onun da belirttiği gibi liberalizmin temel amacı, yönetim şeklinin demokrasi olup olmamasına bakmaksızın, yönetimin zorlayıcı gücünü sınırlamaktır. Buna karşın dogmatik demokrat yönetim anlayışının kabul ettiği tek sınır çoğunluğun kanaatinden ibarettir. Demokrasi ile liberalizmin zıddı olan yönetim biçimleri bu iki kavram arasındaki temel farkın daha net görülmesini sağlayacaktır: Liberalizmin zıddı totalitarizmdir. Buna karşın demokrasinin zıddı otoriter yönetimdir. Bir demokrasi totaliter yetkileri halkın çoğunluğun talebine uygun bir şekilde kullanılabilir. Otoriter bir yönetimin liberal ilkeler çerçevesinde hareket etmesi de mümkündür (Hayek, 2013, ss. 169-170).

Liberalizm ile demokrasi temel bazı noktalarda çok farklıdır. Liberalizm yasaların nasıl olması gerektiğine dair bir doktrin özelliği taşırken, demokrasi yasaların nasıl olması gerektiğini belirleme tarzına dair bir doktrindir. Demokrasinin iyi yasa gibi bir talebi söz konusu değildir. Demokrasi için önemli olan

çoğunluğun kabul ettiği yasanın yapılmasıdır. Bu bağlamda liberalizm, demokrasiyi karar verme yöntemi olarak kabul etmekte fakat yasanın ne olması gerektiğine dair çoğunluğun talebini dikkate almaz. Liberalizm, çoğunlukları bazı ilkeleri kabul etmeye çalışır; çoğunlukların bazı temel ilkelere riayet etmesini ister (Hayek, 2013, s. 170).

Liberalizm ve demokrasi devletin faaliyetleri ve özellikle de zorlayıcı kararların alınması durumlarında kararların çoğunluk tarafından alınması gerektiği noktasında mutabıktırlar. Fakat söz konusu kararların çerçevesi konusunda ayrışırlar. Demokrasi anlayışı, olabildiğince fazla konuda çoğunluk tarafından karar verilmesini arzu etmektedir. Lakin liberalizm çoğunluk tarafından karar verilecek alanların sınırlı olduğunu savunmaktadır (Hayek, 2013, s. 174).

Hayek'in de içinde yer aldığı liberal gelenek çoğunluk yönetiminin zaman içinde bir tiranlığa dönüşmesinden endişe eder ve ona sınırlar koymak ister. Hayek, demokrasiyi olumlu görmekle birlikte, ateşli demokratların bile sınırsız bir şekilde demokrasinin alanının genişlemesinden rahatsız olacağını altını çizer. Nitekim gerek başka ülkede yaşayanlara gerekse çocuklara ve delilere de yer açacak şekilde karar alma süreçlerinin yarar sağlamayacağını altını çizmektedir. Her konuda demokratik karar verme süreçlerini işletmek faydadan çok zarar verebilir. Genellikle çoğunluk tarafından alınan kararlar bireysel olarak alınacak kararlardan daha az akılcıdır. Sınırsız bir demokrasi özgürlük ve barışı korumada yetersiz kalacaktır (Butler, 2001, ss. 176-177).

Liberalizm ve demokrasi ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra birbiri içine girmiştir. Bu durum bazı kavram kargaşasına da neden olabilmektedir. Kimi düşünürlere göre demokrasinin ilk şartı eşitlik ve bu bağlamda özgürlük demokrasinin ancak ikinci sırada gelen ilkesi konumundadır. Buna karşın bazı yazarlar özgürlüğün demokrasinin ilk ilkesi olduğunu savunmaktadırlar. Demokrasinin ilk özelliğinin özgürlük veya eşitlik olması noktasındaki yaklaşım farkının nedeni demokrasiden neyin kastedildiği ile ilintilidir.

Demokrasiden kastedilen liberal demokrasi olduğu zaman, ilk ilke olarak özgürlüğün kabul edilmesi gerekmektedir. Liberalizm ile demokrasinin ayrıldığı bir durumda demokrasi eşitlik idealinden öteye gidemeyecektir. Her ne kadar özgürlük, liberalizmin en temel ilkesi olsa da, demokrasi açısından olmazsa olmaz değildir. Sartori (1996, ss. 397-400) süreç içerisinde demokrasi ile liberalizmin birbirini tamamlar bir noktaya evrildiğini savunmaktadır. Günümüzde demokrasi dendiği zaman bazen liberal demokrasi kastedilir hale gelmiş, adeta onun kısaltması olarak kullanılır olmuştur. Aynı şekilde Lipson (1999, ss. 17-19), fizikçiler açısından zaman ve uzay ne ifade etmekteyse, hürriyet ve eşitliğin de demokrasiler için aynı önemde olduğunu savunuyor. Tabii özgürlük ve eşitlik kavramları mutlak olmaktan ziyade izafi olarak anlaşılmalıdır.

Liberal demokraside eşitlik kavramı mutlak anlamda kullanılmamaktadır. Bu kavramla kastedilen sosyal eşitlik değil fırsat eşitliğidir. Liberalizmin eşitlik anlayışının temelinde bireylerin her birinin ahlaki olarak eşit oldukları ve bu bağlamda devletin de her bireye eşit mesafede durmasının gerekliliğidir (Dworkin, 2006, ss. 59-76).

Demokrasideki “özgürlük” kavramını siyasi özgürlük manasına gelecek şekilde kullananlar da vardır. Bu yolla liberalizm ile demokrasi özdeşleştirilmeye çalışılmaktadır (Hayek, 2013, s. 170). Günümüzde temsili çoğulcu liberal demokrasi dünyada en çok kullanılan demokrasi çeşididir (Köseoğlu, 2020, s. 111). Liberal demokrasinin temelini liberal düşünceler oluşturur.

Liberal demokrasi, anayasalarının birer toplumsal sözleşme niteliği taşıyan, devletin yetki ve gücünün sınırlandığı, buna karşın bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı rejimlerdir. Liberal demokrasilerde toplumsal düzen liberal değerler üzerinde toplumsal uzlaşmaya varılmış ve siyasal iktidarın anayasa ile sınırlanmış çerçevede yetki ve güç kullandığı rejimlerdir (Aktan, 1999, ss. 142-145).

İngiliz siyasetçi ve toplum bilimci olan Giddens ise liberal demokrasinin temsiliyet temelli bir sistem olduğu düşüncesindedir. Demokrasi, aynı Fukuyama'nın da belirttiği gibi Giddens'a göre de adil seçimler, eşit oy, özgürlük, seçme ve seçilme serbestliği bağlamında bir yönetim biçimidir. Başka bir deyişle Giddens da liberal demokrasinin insanoğlunun elinde bulunan en iyi yönetim biçimi olduğunu ifade eder.

Günümüzde birçok düşünür, siyaset bilimci veya sosyal bilimciler demokrasi noktasında olumlu düşüncelere sahiptir. Geçmişin aydınları diyebileceğimiz filozoflar, o dönem demokrasiyi eleştirirken, günümüz aydınlarından birçoğu mesela Fukuyama, Dahl, Sartori, Hayek, Giddens ve daha birçok önemli isim demokrasi hakkında görüşlerini beyan etmişler ve Antik dönem filozoflarının aksine demokrasinin

olumlu yönlerine vurgular yaparak, demokrasinin günümüz koşullarında mümkün olabilecek en iyi yönetim biçimi olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Mesela Fukuyama'ya göre çoğunluğun temsili dışında demokrasinin diğer bir avantajı olarak azınlık grupların isteklerine de yanıt verebilmesidir ve bu özelliği ile demokrasi diğer yönetim biçimleri arasında en iyi yönetim biçimidir (Fukuyama, 1999, s. 330).

Friedrich August von Hayek ise demokrasi övgüsünde bulunmuş bir diğer siyaset bilimci olmakla beraber, Hayek demokrasiyi sınırsız özgürlükler bağlamında eleştirmekten geri durmamış bir isimdir. Ona göre demokrasi, halkın istemediği iktidarı değiştirme imkânı sunduğu ve iktidar değişikliği barışçıl bir şekilde sağlandığı için demokrasiye bu anlamda olumlu yaklaşır (Ekici, 2015, s. 100). Ancak demokrasinin bu olumlu yanlarına karşılık, demokrasinin teorikte değil pratikteki uygulama hatalarından doğan sınırsız demokrasiyi olumsuz görmektedir. Hayek limitsiz yönetim ile doğan sonsuz demokrasi ve egemenlik anlayışına karşıdır. Hayek siyasetin toplumsal ve siyasal alanda aynı ekonomi alanında olduğu gibi sınırlandırılmasını desteklemiştir (Ekici, 2015, s. 101). Hayek demokrasiyi nihai ve mutlak bir hedef olarak görmemektedir. Ona göre demokrasi kendi başına bir amaç değildir; belli amaçlara ulaşmak için kullanılacak belki de en iyi araçtır (Hayek, 2013, s. 173).

Ancak Hayek'in demokrasi övgüsü görüldüğü üzere sadece bir yönetim biçimi olması açısından demokrasiye duyduğu sevgiden ötedir. Aslında Hayek'in demokrasiyi iktidarın barışçıl değişim yöntemi olarak ele aldığını söylemek yanlış olmaz. Hayek için demokrasi bir araçtan ibaret olup, demokrasi ile gerçekleştirilmek istenen asıl amaç, bireysel özgürlüğün sağlanmasıdır. Demokraside çoğunluğun vermiş olduğu kararlarının her halükârda doğru olamayacağı düşüncesini de savunan Hayek, demokrasiyi iktidar değişikliğinin barışçıl yolu olarak görmüş ve özgürlüğe ulaşmada demokrasinin en doğru yol olabileceğini savunmuştur (Ekici, 2015, s. 89). Hayek'in demokrasiye duyduğu olumlu yaklaşımı şartlı bir yaklaşım olarak ifade edebiliriz. Onun demokrasiye duyduğu pozitif duyguların sebebi demokrasiden ayıramayacak kavram olan liberalliğinden gelmektedir. Çünkü demokrasi aynı zamanda sınırlı devlet fikrinin uygulanması açısından liberal fikirlerle çok büyük ortak paydalara sahiptir.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde demokrasiye ağır eleştiriler getirildiği ve demokrasinin demokratikleştirilmesi gerektiği üzerinde durulduğu görülmektedir. Liberal demokrasinin çıkmazları ve demokratikliği üzerinde yapılan tartışmalar, farklı demokrasi anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Post modern durumu dikkate alarak, demokrasinin yeniden inşa edilmesini amaçlayan radikal demokrasi anlayışı ortaya çıkmıştır. Kamusal alanın demokratikleştirilmesini gerekli gören radikal demokrasi anlayışı, sivil toplum ile devlet arasındaki ilişki ağının yeniden oluşturulmasını talep etmektedir. Katılımcı anlayışın etkin kılınmasını gerekli görmektedir (Klein, 2000, s. 1; Keyman, 1999, s. 11; Köker, 1996, s. 115).

Liberal demokrasiye alternatif olarak sunulan başka bir demokrasi modeli ise, katılımcı demokrasidir. Vatandaşların seçim dışında da yönetim süreçlerine aktif katılımını öngören model, vatandaşın siyasi süreçlere aktif katılımı olmadan gerçek katılımdan bahsedilemeyeceğine vurgu yapmaktadır (Dursun, 2006, ss. 191-192).

4. ANTİK ÇAĞ DEMOKRASİLERİ İLE MODERN DEMOKRASİ ARASINDAKİ FARKLAR

Antik Çağ demokrasileri ile modern demokrasiler arasında önemli farklılıklar kendini göstermektedir. Söz konusu farklılıkları üç farklı başlık altında özetlemek mümkündür:

1) Modern Devlet ile Polis Arasındaki Niceliksel Fark: İlk olarak antik ve modern demokrasilerde en temel farklılık büyüklük-küçüklük yani toplumun ölçeği farklılığıdır. Polislerde demokrasi nüfus bakımından dar ve yurttaşların aynı kültürel ortaklığı bulunan, birbirleriyle doğrudan iletişim içinde olan bir halk tarafından uygulanmıştır. Buna karşın geniş topraklara yayılmış, farklı sınıfsal ve kültürel özellikler sergileyen kalabalık insan topluluğuna dayanan günümüz modern demokrasisi için de böyle bir demokrasinin uygulanabilirliği pek mümkün değildir. İşte bu temel ayırım, antik ve modern demokrasi arasındaki temel işleyiş farklılığının gerekçesi olarak ortaya konulabilir. Antik demokrasi yurttaşların doğrudan katılımına uygundu; ancak modern demokrasi dolaylı katılıma dayanmalı yani temsili olmak zorundadır. Doğrudan demokrasilerde birbirlerini tanıyan insanların bir araya gelip ortak kararlar alarak yönetim işini gerçekleştirmesi mümkündür. Ancak modern demokrasilerde milyonlarca vatandaşı olan herhangi bir ülkede herkesin bir araya gelerek doğrudan yönetmesi mümkün olamaz (Kutlu, 2019, s. 128).

2) Modern Devlet Vatandaşı ile Polis Yurttaşı Arasındaki Niteliksel Fark: Antik ve modern demokrasi arasındaki farklılaşma yalnızca sayısal (nüfus) bir fark değildir; İkisi arasında çok önemli niteliksel farklılıklar da vardır. Mesela modern devlette kamusal alan-özel alan ayrımının gelişmesiyle yani liberal hareketlere bağlı olarak, devlet ve vatandaşın birbirinden daha bağımsızlaştığı görülmektedir. Ancak Antik Yunan'da polis demek halk demektir (Güzel, 2018, s. 220). Bunun yanında Antik Yunan demokrasileri sınırlayıcı yani daha elitist denebilecek bir yapıdaydı. Çünkü Antik Yunan'da yurttaş olmanın şartı yerli bir ailenin çocuğu olmak yani yabancı olmamak ve 20 yaşını geçmiş olmaktı. Atina'da kadınlar, köleler ve yabacılar yurttaş değildi. Ancak Atina'nın yerlisi olan kişiler polisin ortak söz sahibi ve yüksek mevkilere gelme hakkına sahiptiler (Hüner, 2013, s. 88). Ancak modern demokrasilerde bu durum farklıdır. Yaş anlamında modern demokrasilerde de bir kısıtlama söz konusu olsa da modern devletteki demokrasilerde o ülkede yaşayan ve belli bir yaşı geçmiş herkes eşit sayılır.

3) Modern Devlet ile Polis Arasındaki Doğrudan Demokrasi – Temsili Demokrasi Farkı: Toplumsal ölçek yani nüfus sebebiyle oluşan bir diğer fark ise doğrudan ve temsili demokrasi farkıdır. Antik Yunan'da yurttaş sayılan herkes meclise gelip doğrudan devleti yönetme işine dâhil olabiliyordu. Ancak kalabalıklaşan ve genişleyen devletlerle birlikte günümüzde uygulanan demokrasilerin büyük bir çoğunluğu hatta tamamına yakını temsili demokrasi ile gerçekleştirilir. Temsili demokraside halk, kendini temsil edecek, yani kendi adına devleti yönetecek kişileri belli aralıklarla seçmesiyle gerçekleşir. Bu seçimler de siyasi partiler aracılığıyla gerçekleşir. Siyasi partiler bugünkü demokrasilerin bel kemiğidir. Temsiliyet ile birlikte demokrasi farklı bir hale bürünmüştür (Hüner, 2013, s. 92). Halkın yönetimi anlamını taşıyan demokrasi, modern demokrasilerde temsil ile birleşince, halkın vekillerce, temsilcilerle yönetimi olarak değişime uğramıştır.

Antik Çağ demokrasisi ile günümüz modern demokrasisi arasında benzerlikler yok denecek kadar azdır. Tarihin akışında demokrasiye yüklenen anlamlar bir hayli değişim göstermiştir. Tabii ki bu Antik Çağ ile modern çağ demokrasileri arasında iki bin küsur yıl farkı olduğunu hesaba katıldığında aslında bu büyük değişimlerin gayet normal olduğu söylenebilir. Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi ve iki dünya savaşıyla birlikte devlet ile ilgili birçok yönetim şekilleri, siyasal düşünceler, ideolojiler, fikirler, devlet biçimleri ortaya atılmış ve birçoğu denenmeye çalışılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, monarşi, aristokrasi, teokrasi, faşizm, komünizm gibi insanlığın başından geçen birçok deneyimden sonra eksikleri olması ve eleştirilere uğramasına rağmen pek çok insan tarafından en iyi yönetim biçimi olarak demokrasi kabul görmüştür.

5. SONUÇ

Demokrasinin geçirmiş olduğu tarihsel süreç, dönemin şartlarına göre kavramların farklı anlamlar taşıdığını göstermektedir. Demokrasi kavramının zamanla uğradığı değişiklikler ve bu değişimin devam etmesi, ona yüklenen farklı anlamlar, anlaşılmasını zorlaştırabilmektedir.

Modern düşünürlerin demokrasi fikirlerinde, demokrasinin liberalizmin sınırlı devlet anlayışıyla birçok noktada kesiştiğini ve modern demokrasiler için temsilin olmazsa olmaz bir araç olduğu söylenebilir. Öncelikle modern devletin demokrasi anlayışıyla Antik Çağ demokrasisini karşılaştırırken, farklı demokrasi anlayışlarını dikkate almak gerekir. Özellikle demokrasi ile liberalizmin birlikteliği üzerinden ortaya çıkmış olan liberal demokrasi anlayışı ağırlıklı olarak demokrasi ile eş anlamlı kullanılmaktadır.

Modern demokrasiyi ele alırken gelişen ideolojik fikirleri göz ardı ederek demokrasiyi sadece halkın iktidarı olarak değerlendirmek elbette yanlış olacaktır. Post-modern çağda küreselleşen dünyanın modern devletten beklediği sınırlı anlayış en çok demokrasiye uygun, eşitlikçi, özgürlükçü yapıda olduğu için günümüzde demokrasi ulaşılabilir son nokta olarak görülmektedir. Ancak Antik Çağ filozoflarının böyle bir derdi olmamıştır; onlar demokrasiyi yalnız bir yönetim biçimi olarak gördükleri için eleştirileri bu noktada olmuştur. Yani günümüz demokrasisinin bu kadar vazgeçilmez olarak görünmesindeki sebep modern/post-modern dönemde dünyaya yayılan bir ideolojiden, liberallikten kaynaklanmaktadır.

Günümüz modern demokrasileri, Platon ve Aristoteles'in eleştirdiği Antik Yunan demokrasisinden çok farklı da olsa Platon ve Aristoteles'in demokrasiye yönelttikleri eleştirilerin bugün için de bir karşılığı olduğu, demokrasinin bazı olumsuz yönleri de içinde barındırdığı söylenebilir. Platon ve Aristoteles'in üstüne ısrarla basa basa belirttiği bir işte uzmanlaşma gereği, iş bölümünün şart olması gibi sorunlar günümüz demokrasilerinde de karşımıza çıkmıyor değil.

Modern dönemde demokrasinin geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm sürecine rağmen hala daha bazı olumsuz özellikleri içinde barındırdığı söylenebilir. Nitekim demokratik yollarla iş başına geçen yönetimlerin demokrasiye son verdiğini faşizm ve Nazizm örnekleri açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Periyodik bir şekilde seçimlerin yapılmış olması, yönetimde vatandaşın etkili olduğu anlamına gelememektedir. Bundan dolayı demokrasinin demokratikleştirilmesine yönelik ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Bu bağlamda farklı demokrasi modelleri ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm süreçlerinde araştırmanın yazarları eşit derecede katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2018). Aristoteles'te uygulanabilir en iyi rejim olarak anayasal yönetim kavramı. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2219-2231. <https://doi.org/10.26466/opus.481630>
- Akıncı, A. (2011). Demokrasi ve liberalizmin zorunlu birlikteliği. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(1), 7-28.
- Akıncı, A. (2015). Demokrasi ile siyasal istikrar ve kalkınma arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Turkish Studies*, 10(10), 41-60.
- Aktan, C. C. (1999). Demokrasi, liberalizm ve sınırlı devlet. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5(25), 142-145.
- Butler, E. (2001). *Hayek*. (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya). Liberte Yayınlan.
- Aristoteles (2013). *Politika* (çev. Mete Tunçay). Remzi Kitabevi.
- Dahl, R. A. (2001). *Demokrasi üstüne* (çev. Betül Kadioğlu). Phoenix Yayınevi.
- Demir, N. (2010). Demokrasi ve modern demokrasilerin temel prensipleri. *Ege Academic Review*, 10(2), 597-611.
- Demirci, F. (2009). Platon'da Cumhuriyet-Demokrasi Gerilimi: Geçmişteki Bir İnkilemin Günümüze Uzanan Etkileri. *Journal of Azerbaijani Studies*, 12(1-2), 113-127.
- Diamond, L.ve Plattner, M. F. (1995). *Demokrasinin küresel yükselişi*. (çev. İhsan Sezal ve Fatoş Dilber). Yetkin Yayınları.
- Dinçkol, B. (2017). Atina demokrasısından Roma cumhuriyetine- "Demos"tan "Populus Romanus"a. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(3), 751-765.
- Dursun, D. (2006). *Siyaset bilimi* (3. baskı). Beta Yayınevi.
- Dworkin, R. (2006). *Liberalizm, liberaller ve cemaatçiler* (çev. Eylem Özkaya). Dost Kitapevi.
- Ekici, S. (2015). Hayek'te özgürlük demokrasi ilişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6(2), 84-103.
- Fukuyama, F. (1999). *Tarihin sonu ve son insan* (çev. Zülfü Dicleli). Gün Yayıncılık.
- Fuller, G. E. (1996). *Demokrasi tuzağı*. (çev. Meral Gaspıralı). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Gülcan, N. Y. (2011). *Platon ve ideal devleti, Antik Yunan'da felsefe ve çağımıza etkileri*. Y. Kılıç (Ed.). Doğu Batı Yayınları.
- Güzel M. N. (2018). Antik demokrasi ve modern demokrasi kavramlarının kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi. *DÜHFD*, 23(38), 205-231.
- Hakyemez, Y. Ş. (2000). *Militan demokrasi ve 1982 anayasası* (1. baskı). Seçkin Yayınevi.
- Hayek, F. A. (1999). *Kölelik yolu*. (çev. Turban Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan). (2. baskı). Liberte Yayınları.
- Hayek, F. A. (2013). *Özgürlüğün anayasası*. (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya). (1. Baskı). BigBang Yayınları.
- Heywood. A. (2016). *Siyaset*. Adres Yayınları.
- Huntington, S. P. (2007). *Üçüncü dalga: 20. yüzyıl sonlarında demokratlaşma* (çev. Ergun Özbudun). Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Hüner, M. F. (2013). Antik Yunan demokrasisi – Modern demokrasi karşılaştırması. *Hukuk ve Adalet, Eleştirel Hukuk Dergisi*, 5(13), 183-203.

- Jesse, E. (1994). *Typologie politisc-her Systeme der Gegenwart*, in: *Grundwissen Politik* (2. Auflage). Hrsg.: Bundes-zentrale für politische Bildung.
- Jowitt, K. (1995). Yeni dünya düzensizliği (çev. Levent Köker). *Demokrasinin küresel yükselişi* (Haz. Larry Diamond ve Marc F. Plattner), (ss. 303-313). Yetkin Yayınları.
- Kapani, M. (2003). *Politika Bilimine Giriş* (15. Baskı). Bilgi Yayınevi
- Keyman, E. F. (1999). *Türkiye ve radikal demokrasi*. Bağlam Yayıncılık.
- Kışlalı, A. T. (1984). Eski Yunan'da demokrasi ve demokratik düşünce. *Amme İdaresi Dergisi*, 1, 63-77.
- Klein, A. (2000). *Der Diskurs der Zivilgesellschaft. Politische Kontexte und demokratietheoretische Bezüge der neueren Begriffsverwendung*. Münsteraner Diskussionspapiere zum Nonprofit-Sektor, Nr. 06.
- Köker, L. (1996). Radikal demokrasi. *Diyalog*, Sayı: 1.
- Kutlu, A. (2019). *Antik ve modern demokraside siyasetin kişiselleştirilmesi: Devlet adamı figürü*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lipset, S. M. (1986). *Siyasal insan*. (çev. Mete Tunçay) Teori Yayınları.
- Lipson, L. (1999). Demokrasinin felsefesi (çev. Mustafa Erdoğan). A. Yayla (Ed.) içinde, *Sosyal ve siyasal teori* (2. baskı, ss. 17-23). Siyasal Kitabevi.
- Olguner, F. (1994). Eflâton, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 10, 469-476.
- Özcan, M. (2009). Temel dayanakları bakımından demokrasi: Antik ve modern. *Toplum ve Demokrasi*, 3(6-7). 125-148.
- Platon (1980). *Devlet* (çev. Sabahattin Eyüboğlu). Remzi Kitabevi.
- Plattner, M. F. (1995). Demokrasi anı (çev. Ergun Özbudun). L. Diamond ve M. F. Plattner (Eds.) içinde, *Demokrasinin küresel yükselişi*. (ss. 53-66). Yetkin Yayınları.
- Popper, K. R. (1989a). *Açık toplum ve düşmanları Cilt 1 Platon*. (çev. Mete Tunçay). (2. baskı). Remzi Kitabevi.
- Popper, K. R. (1989b). *Açık toplum ve düşmanları Cilt 2 Hegel, Marx ve Sonrası*. (çev. Harun Rızatepe). Remzi Kitabevi.
- Sağır, M. (2004). Demos'un genişlemesi ve temsili demokrasiden küresel doğrudan demokrasiye. *Amme İdaresi Dergisi*, 7(3), 1-15.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi teorisine geri dönüş* (çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turan) Sentez Yayıncılık.
- Schmidt, M. G. (2001). *Demokrasi kuramına giriş* (çev. M. Emin Köktaş). Vadi Yayınları.
- Şenel, A. (1996). *Siyasal düşünceler tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Taşkın, Y. (2014). Siyaset nedir? Y. Taşkın (Ed.) içinde, *Siyaset* (1. Baskı. ss. 19-46). İletişim Yayınları.
- Topakkaya, A. ve Özyürek Şahin, B. (2015). Sakıncalı rejim demokrasi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 191-210.
- Usta, S., Akıncı, A. (2012). Müzakereci demokrasilerde sivil toplum kuruluşlarının rolü. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 8(2), 83-98.
- Uygun, O. (2015). *Devlet teorisi* (2. baskı). Levha Yayıncılık.

- Weber, M. (1906). Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Russland. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 22, 234-353.
- Yayla, A. (2002), *Siyaset teorisine giriş* (2. baskı). Liberte Yayınları.
- Yıldızdöken, Ç. (2015). Platon'da demokratia kavramı. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 25, 59-76.
- Yumer, R. (2001). Hayek'çi liberalizmin temel ilkeleri. A. Yayla (Ed.) içinde, *Sosyal ve siyasal teori* (2. baskı, ss. 159-170). Siyasal Kitabevi.
- Zakaria, F. (1999). İliberal demokrasinin yükselişi (çev. Mustafa Erdoğan). A. Yayla (Ed.) içinde, *Sosyal ve siyasal teori* (2. baskı, ss. 41-57). Siyasal Kitabevi.